

Les «Homilies d'Organyà»: entre l'escrit i el parlat

AUTOR: JOAN MARTÍ I CASTELL. Catedràtic de la URV i president de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans

Hi ha dos conceptes que són fonamentals en l'estudi de qualsevol fenomen: el de principi i el de fi; els dos extrems que ens permeten de mesurar la dimensió dels esdeveniments en el transcurs del temps; entre l'un i l'altre hi trobem el desenvolupament i els canvis que els caracteritzen. El primer marca els començos o la naixença; el segon, la desaparició o la mort. Estem tan avesats a sotmetre-hi qualsevol realitat, que ens costa de ser conscients que no sempre és pertinent de fer-ho, almenys amb el propòsit de la precisió inequívoca: hi ha fets que no tenen l'inici en un moment determinat i puntual, i que tampoc no hi tenen el final. És el cas justament de les llengües: apa-

reixen i s'acaben mitjançant processos llargs i complexos, que impedeixen d'establir-ne cap data concreta per al ser i per al no-ser. L'emergir d'un idioma és el pas durador de l'acabament d'una història lingüística a l'embrió d'una altra de distinta; un llinard que generalment és ple de vicissituds que justifiquen que hom parli d'extinció i origen sense solució de continuïtat. No sorgeixen llengües *ex novo*, sinó que totes són continuació d'altres de precedents; consegüentment, la pretensió de fixar una data concreta per al seu naixement no pot ser mai reeixida; hom pot, si de cas, assenyalar moments transcendents que en condicionen els començos, però res més.

Les comunitats s'identifiquen com a tals a partir d'una sèrie de trets culturals, polítics, econòmics, socials, que aglutinen les persones que els comparteixen. El sentiment de cohesió està molt relacionat amb la capacitat de mantenir objectius solidaris, que, amb totes les contradiccions que es vulgui, afermen uns llaços que generen la consciència d'identitat, de pertinença a un grup i, ensems, la diferència respecte a la resta.

La llengua catalana és el resultat de la crisi i l'enfonsament de l'Imperi romà, i del perfilar-se noves maneres de percebre l'organització de la vida social. Amb la pèrdua de poder i, doncs, de prestigi del món llatí, es produeix una fragmentació, que, a ritmes diferents i amb la incidència de factors diversos, anuncia l'aparició de les llengües romàniques, en el sentit estricte de capteniments inèdits en el sistema de convivència. El llatí no té cap mort sobtada, així com el català no se'ns presenta de manera improvisa.

Si en l'existència de llengües noves no hi juguessin un paper decisiu qüestions extralingüístiques, podríem afirmar que allò que parlem avui és llatí. Si se'm permet una extrapolació hiperbòlica, quan ens preguntem quina va ser la primera llengua que es va parlar en l'univers, en lloc de la resposta impotent que remarca que ni ho sabem ni ho podem saber mai, n'hi ha una altra de

més positiva i que és del tot certa: va ser la que en els nostres dies usem els homes i les dones de tot el món; els milers d'idiomes emprats són, sens dubte, el resultat de les evolucions mil·lenàries dels primers parlars de la humanitat.

llengües són inicialment per a la comunicació parlada i moltes no han passat de l'estadi oral. L'escriptura suposa una avançada en la seva història a què algunes no arriben. En aquelles que l'han assolida, no tots els parlants en coneixen les normes: n'hi ha que saben par-

Campanar de la col·legiata de Santa M. d'Organyà

Una causa de confusió en la tasca de situar cronològicament una llengua, és la sublimació de l'escriptura en perjudici de la valoració de l'oralitat. Les

lar-la però que no saben escriure-la ni llegir-la. És a dir, l'escrit és un sistema peculiar de comunicació que exigeix l'elaboració d'un codi distint del codi oral, i, doncs, la competència individual i col·lectiva de la llengua escrita demana

un ensinistrament ulterior al que permet expressar-se verbalment.

La lingüística diacrònica no ha tingut prou compte a diferenciar els dos nivells d'expressió, la qual cosa, entre altres imprecisions, ha repercutit en la d'establir, des de l'observació de l'objectivitat dels sistemes, la cronologia dels orígens. Òbviament és inevitable que per a l'anàlisi històrica ens hàgim de servir de la documentació escrita, perquè, a partir de determinats períodes relativament pròxims cap enrere,

Una casa típica d'Organyà

no disposem de mostres directes de l'ús oral. Ara bé, aplicant el principi sociolingüístic labovità del temps aparent i el temps real, el present ens dona pautes per a interpretar el passat; i, en aquest sentit, podem estar segurs, si més no, de dues coses: 1) que quan un idioma compta amb documentació escrita és que molt abans ja s'usava oralment, i 2) que les transformacions fonètico-fonològiques, morfosintàctiques i lèxiques de qualsevol llengua en general es produeixen primerament en l'oralitat i solament al cap d'un període relativament llarg no es reflecteixen en l'escriptura (en alguns casos, no s'hi reflecteixen mai); dit altrament: l'escrit és sempre molt més conservador que l'oral; la plasmació en l'escriptura dels canvis que s'originen en l'oralitat depèn fonamentalment del prestigi social de què gaudeixin.

Com podem conèixer res del parlat d'una llengua si no en tenim cap documentació directa? Aquesta pregunta ens fa descobrir dos defectes metodològics en què sovint ha caigut i cau la filologia, si bé sortosament cada vegada menys: 1) el de moure's sobretot en l'anàlisi de textos literaris i 2) el de tenir molt poc en compte aquells escrits que no es poden afiliar completament a una llengua, és a dir, que en presenten algun tret gramatical o lèxic dispers i aïllat, però que estan redactats amb la voluntat de fer-ho en una de diferent. Pel que fa al primer prejudici, han restat oblidats una gran quantitat de documents que no tenen cap pretensió artística ni s'ajusten al registre més formal: testaments, contractes de compra i venda, judicis en què es transcriu literalment allò que declaren els afectats, etcètera; per les seves característiques, ens acosten a allò que devia ser la llengua parlada, quotidiana, pròpia de les classes populars; per tant, ens permeten de copsar solucions col·loquials, o sigui les que funcionen majoritàriament en el parlar més corrent.

Pel que fa al segon, en resulten afectades les conclusions sobre l'antiguitat d'una llengua, perquè en exigir-ne un document en què no hi hagi barreja, hibridisme, per a establir-ne els orígens, hom oblida que el simple fet que en l'escriptura s'escollin formes pròpies del que és un sistema lingüístic considerat nou, vol dir que en l'oralitat aquest sistema ja té carta de naturalesa i que és d'ús habitual, malgrat que no tingui encara un accés normal en el nivell escrit.

Consegüentment, la lingüística diacrònica a l'hora d'establir els límits temporals d'un idioma ha de ser conscient dels seus dos nivells d'ús, els quals requereixen fer-se dues preguntes: 1) en quin moment comença a parlar-se una llengua? i 2) en quin moment comença a escriure's? I, de manera més general, en les seves conclusions de tota mena no ha de ser tan dependent de la documentació que és redactada íntegrament d'acord amb el nou sistema i que, endemés, s'alinea en els registres més acurats i cultes.

Verba volant, scripta manent.

Aquesta frase ens il·lustra què és allò que empeny que en la història lingüística d'un territori es faci el salt de l'oralitat a l'escriptura: la necessitat i la possibilitat de poder fixar de manera perenne idees, acords, normes, etcètera, que comprometen els membres d'una comunitat i que, en conseqüència, no es poden deixar a la interpretació interessada d'allò que simplement s'ha dit o s'ha sentit a dir; fixar-ho negre sobre blanc rebaixa enormement les possibilitats de manipulació dels missatges. Això mateix justifica que els que són més determinants per a l'ordre social esdevinguin prioritaris en la seva redacció; els primers documents escrits que trobem en totes les llengües són essencialment els que contenen lleis, normes morals i civils de capteniment o usatges, principis religiosos, etcètera, i, en un àmbit més restringit, pactes entre persones o famílies, testaments, denúncies, judicis, etcètera.

La filologia ha tendit a qualificar de primers els textos que suposen una elaboració notable i molt especialment els que constitueixen una obra literària o de pensament important. És el cas de la producció de Ramon Llull per al català. Aquesta tendència ha esbiaixat la consciència respecte als orígens de la llengua catalana, que són molt anteriors als de l'època del beat.

Les *Homilies d'Organyà* en el terreny religiós i el *Llibre jutge* en el jurídic són dues mostres de redacció íntegrament en català de l'àmbit no estrictament literari. Si la creació i el pensament lullians han esdevingut símbol de la consolidació de la consciència de Catalunya com a comunitat inconfusiblement diferenciada, aquests dos textos també ho són en un nivell menys formal. Però és evident que ni l'un ni l'altre no són els primers de la llengua catalana; encara que prenguéssim en consideració exclusivament els redactats completament en català. Hi ha anteriorment testimonis gens menyspreables ni quantitativament ni qualitativament, el contingut dels quals és, si de cas, més banal, de projecció més reduïda, sens dubte més popular i fins i tot vulgar, però català, al capdavall, i molt anterior cronològicament a aquests textos tan emblemàtics. Abans m'he referit a la impossibilitat de la datació concreta del principi i de la

fi d'una llengua; afegeixo que sovint no és fàcil la datació segura d'una obra concreta; quan conté la referència al dia, mes o any de redacció; quan fa esment de fets o de personatges històrics que sabem situar exactament en el seu moment; etcètera, aleshores tot és senzill. Però si ens manquen al·lusions d'aquesta classe, podem trobar-nos amb serioses dificultats per a decidir a partir solament dels trets lingüístics. És el cas justament de les *Homilies d'Organyà*, text del qual podem afirmar que és la primera traducció coneguda entre llengües romàniques, concretament de l'occità al català; ara bé, la pretensió de celebrar-ne cap aniversari és una gosadia massa arriscada, ja que és difícil d'anar més enllà d'afirmar que són de finals del segle XII o començos del XIII.

Si entenem que l'existència de la llengua catalana es correspon amb l'aparició d'una nova consciència d'identitat i no amb una utòpica constatació social que el sistema lingüístic llatí ha canviat tant, que se n'ha de dir d'una altra manera, hem de situar els seus orígens en els segles VIII i IX, caracteritzats per unes relacions molt estretes amb el món franc. Aquesta és, al meu entendre, l'actitud científica correcta. Tanmateix, si hom no vol apartar-se gens dels fenòmens exclusivament lingüístics, ni les *Homilies d'Organyà* ni el *Llibre jutge* tampoc no són des d'aquesta perspectiva el punt d'arrencada de la llengua catalana, perquè abans, des del segle XI, ja hi ha altra documentació escrita. El canvi d'actitud positiu dels investigadors ha donat molt bons resultats, en el sentit que han enriquit la història lingüística del català mitjançant l'estudi de documents preterits fins ara a causa del seu caràcter i gènere; gràcies a aquest nou enfocament, hem pogut matisar la qüestió dels primers textos de la llengua catalana i estic segur que encara n'hem d'esperar noves troballes que afectaran la datació de les mostres escrites en els orígens.

En la distinció entre l'oralitat i l'escriptura no podem fer una divisió neta segons la qual hi ha solament una producció parlada i una altra escrita. Existeixen també els textos pont entre ambdues, és a dir, hi ha productes lingüístics que, malgrat que estiguin escrits, són,

en canvi, per a ser dits verbalment; és el cas, per exemple, en el català modern, dels guions per als mitjans de comunicació audiovisuals, dels informatius, etcètera.

Aquest tipus de documentació és especialment interessant, no solament perquè a través de la lletra ens testimonia allò que serà a la fi paraula verbalitzada, sinó també perquè mostra diferents graus de formalitat, segons la intenció. Hi ha un fet transcendental comú: que se sotmetran als trets pro-

transmissió a través d'intermediaris, la qual cosa implica tenir present que el consumidor particular de textos escrits ja no disposarà de l'ajut de cap recitador: tant pel que fa al contingut com pel que fa a la forma, s'hauran d'expressar de manera ben distinta, per a evitar al màxim l'ambigüitat, perquè siguin entesos adequadament.

Hom sap que l'Església, per les necessitats de proselitisme de la seva doctrina, és una de les principals impulsores dels parlars vulgars romànics.

Un carrer típic d'Organyà

pis de l'oralitat de qui els farà parlats; que podran, doncs, ésser modificats més o menys en traduir la lletra en veu, i que això dependrà, òbviament, del públic que n'hagi de ser el destinatari.

La història de qualsevol llengua que hagi arribat a l'escriptura té un punt d'inflexió essencial: el de l'extensió de la lectura privada. En els períodes més o menys llargs en què una societat no té un accés normal a la lectura de la llengua pròpia, perquè no està prou alfabetitzada, és imprescindible la transmissió d'informació a través de l'oralitat pública; oralitat que sovint, per tal que els missatges siguin comunicats amb fidelitat als objectius de l'emissor, es fixa per escrit; així esdevé instrument útil per a qualsevol persona que els hagi de fer arribar verbalment a altri. Quan es fa progressivament general la capacitat de llegir, minva aquest tipus de

Com que ha de ser assequible a tot el poble, a totes les capes socials, li caldrà tenir compte de fer-se intel·ligible a la majoria no alfabetitzada; per això es recomana expressament als clergues que recorrin al registre col·loquial.

La predicació és una eina bàsica per a l'ensinistrament en el camp religiós. Les homilies s'adrecen a tothom. I per tal que s'adeqüin a la unitat de criteri, a la fe, a l'ortodòxia, s'escriuen els sermons, que no són sinó la guia per a l'educació dels homes i dones. Les *Homilies d'Organyà* pertanyen a aquest gènere: són de contingut estrictament religiós, escrites per a ser dites i se cenyeixen a un registre que ha de ser entès pels feligresos que les oiran. Estan, doncs, entre el parlat i l'escrit. Ens han arribat com a escriptura, evidentment, però les descodificaríem malament si no teníem sempre en compte que el

que s'ha redactat és sempre matisat pel reforç de qui predicarà: entonació, corba melòdica, ritme, èmfasi, afegitons improvisats, canvis, etcètera.

En tractar-se, per tant, d'un text que fa de pont entre l'escriure original i el parlar a què s'ha de traslladar, hi trobem particularitats lingüístiques pròpies d'aquesta mena de producció, que mai no ha faltat al llarg de tota la història de la llengua catalana fins als nostres dies, com no falta al llarg de la història de qualsevol llengua que coneix oralitat i escriptura.

Destacaré les més importants.

1. *El recurs a la llengua llatina.* Malgrat que pugui semblar una contradicció, el recurs a la llengua llatina és una tècnica de comunicació que en l'oralitat serveix per a donar autoritat al missatge. D'altra banda, no hem d'oblidar que l'Església no es desvincula mai del llatí; al contrari, l'acaba adoptant com a idioma oficial. Però crec que aquestes no són les úniques raons; contràriament a allò que s'ha afirmat poc críticament, fins i tot les classes més populars devien entendre aquesta llengua més que no pensem; al cap i a la fi, hi estaven relativament pròxims en el temps i, sobretot, la sentien sovint com a ressort que esporàdicament no es perd mai.

Cada homilia és encapçalada per una citació llatina, que és la síntesi introductòria del tema del sermó, la font de la qual és l'Esclusiva o un altre text litúrgic, patristic, que funciona com a referent. A continuació se n'explana la traducció al català; he de subratllar que aquesta no és ben bé literal i de vegades és francament lliure. Vegem-ne algun exemple:¹

[...] [Org I]

[*Si linguis hominum lo*]qar et angelorum, karitatem a[utem] non ha[beam, factus sum velut aes sonans aut cymbalum] t[inniens]

Senniors, això vol dir e mostrar [...] qe si om parlave tan gint co un [...] del món, e ere cast e abstinent...

Dominica in .I.^a [Org III]

[*In illo t[empore], ecce ascendimus Jerosolimam et consumabuntur omnia qe scripta sunt per profetas de Filio hominis.*

S[einors], qan N[ostre] S[éiner] J[hesu] Ch-rist anave per les terres de Jherusalem...

L'ús del llatí no es limita a la introducció o intitulació, que, al capdavant hom pot pensar que no es llegia en veu

alta i que era simplement un referent exclusivament per als predicadors; també el trobem a l'interior de les homilies, sempre com a tècnica d'autoritat persuasòria i amb la traducció més o menys literal a continuació:

...*Convertimini ad me in toto corde vestro.*

– Tornad-vos a mi (...) de tot vostre cor...

[Org IV]

...*Fili David, miserere mei.* – O Séiner, fil de la Verge, mercé ajes de mi... [Org VI]

Generalment, en el si del text el llatí apareix en l'ús de l'estil directe, per tal de donar més vivacitat i realisme a la narració: són mots posats en boca d'altri.

L'estructura de les homilies, força semblant en totes, presenta l'acabament amb una citació també en llengua llatina, que ve a ser com un tancament estereotipat: és idèntic en totes les homilies, llevat de la III, que diu: *Cui est honor et gloria*, i no se'n fa mai la traducció:

Qod (o Qi: Org II) ipse praestare dignetur qui cum Patre vivit.

2. *El vocatiu referit als oients.* És evident que en l'oralitat l'ús del vocatiu és incomparablement més freqüent que no en l'esclusiva. Molt més, és clar, si es tracta d'una homilia, ja que la intenció proselitista afavoreix que es reclami constantment l'atenció del destinatari. En les *Homilies d'Organyà* és recursiu el vocatiu *senyors* al costat de *freres cars*, amb el sentit de «estimats germans».

3. *La primera i la segona persona del plural del verb.* Un altre tret propi de l'oralitat exhortativa és el d'emprar la primera persona del plural dels verbs, quan l'emissor implica tots els qui l'escolten i, endemés, també s'hi inclou ell mateix, fenomen que atorga modèstia al discurs i, doncs, major credibilitat:

...si.ns volem gardar de perdició e de vanitat, obs avem a saber qé és caritat... [Org I]

...no vulams lo gog del duirable paradís per dre... [Org I]

...fraires cars, esforcem-nos qe.ls pecats en qé sono nos lexin... [Org II]

...devem aver paciència e humilitad... [Org V]

...clamem mercé e misericòrdia... [Org VI]

O bé fer ús de la segona persona del plural, remarcant el to de qui alerta l'auditori:

...*Sapiats, s[einors], qe tot lo bé qe om fa...*

[Org I]

...*S[einors], audid avetz del ceg qe...*

[Org III]

...*S[einors], ara podetz audir com és Diable mals...* [Org V]

4. *Elements de didàctica oral.* Una característica dels sermons religiosos és la utilització de tècniques expressives que contribueixen a la creació d'un context en què l'enunciat és assimilat més fàcilment i sobretot més amenaçament; fa més viva l'atenció dels receptors.

De vegades són estereotips o expressions redundants que no serien necessàries en el discurs escrit, però que són efectives, en canvi, en l'oral:

...*Senniors, això vol dir e mostrar (...)*

[Org I]

...*Zo (co) és* [Org I]

...*en aquesta (aital) gisa* [Org III]

L'ús de l'estil directe, igualment molt propi del parlat, condiona la tria de les expressions que l'antecedeixen:

...*P[er] zo dix sapi Salamó: Vanitas...* [Org I]

...*la Sancta Scriptura, la qal dix la propheta de Déu [...]:[Declinet...* [Org I]

...*E encara si dix sent Paul en la [pistola]: Sive prophetiae...* [Org I]

...*així com l'avengeli o dix, en aquesta gisa: Ecce ascendimus...* [Org III]

...*En aital gisa dix N[ostre] S[éiner]: Jo seré...* [Org III]

...*él començà a cridar en aquesta gisa: Jhesu...* [Org III]

No hi manca la introducció a l'estil directe amb citació llatina d'autoritat i credibilitat:

...*e ja dixeran ad él –interrogabant autem discipuli eius qe esset hec parabola–: Séiner trastot poderós, si a tu platz...* [Org I]

[Org I]

La solució amb l'estil indirecte, pot ser igualment profitosa per a la pretensió d'ensenyar:

...E per zo dix sent Paul en la pistola qe nulla obra non... [Org I]

Els exemples, les comparacions són altres vies molt efectives per a aclarir la doctrina que es vol predicar:

...Qan om és macip, pensa així com macip e sab així com macip; e emperò, qan és feit hom, lex[a] aqel[es] coses qe són de macip... [Org I]

...Aqel qi ix seminar la sua sement e, de-
mentre qe semenava, la una sement ca-
deg prob de la via e fo calzigad[a] e-ls
ocels del cel mengaren aqela sement,
aqest seminador dix N[ostre] S[éiner] qe
són los maestres de Sent[a] Eglésia, [e
la sement, la paraula] de la predicació
de Jhesu Crist. Los auzels del cel qi men-
garen aqela [sement són] los diables, qi
tolen la paraula de Déu... [Org II]

...Qar així o trobam en la homelia de sent
Gregori, qe u-monge fo e, qan se dec
morir, devezí tot son aver e partí'l, es-
tirs dos besans qe li oblidaren; e per
aqels dos besans deg ésser perdud en
infern e estec-ne .XXX. dies en pena.
[Org IV]

5. *La interrogació retòrica.* La inter-
rogació retòrica és un recurs espe-
cialment útil per a l'oralitat, ja que en
l'escriptura hi manca la intervenció su-
prasegmental de la corba melòdica del
parlat. S'ha utilitzat i s'utilitza encara
particularment en els sermons:

...*Qid prodest viro si tota domus clau-
datur et unum rel[i]nqatu[r] in ea fo-
ramen? – ¿Qal prod té ad om, zo
dit, qi ben tanca sa casa o son cas-
tel e i laxa un trauc on éntran los lai-
res e raubon lo castel e la maisó?
¿Qal prod és ad om qu à pres altrui
aver, o per engan o per ladronici o
per tolta o per fals jutgament, e pren
sa penetència e no [red] aqel aver?*
[Org IV]

6. *Les formes lèxiques que evi-
dencien el caràcter oral.* Òbviament
els verbs *oir* o *escoltar* són els que
semànticament indiquen més clara-
ment que un producte lingüístic s'e-
met oralment. En les *Homilies d'Or-
ganyà* el verb *oir* és força freqüent:

...*S[einors], audid avetz del ceg qe...*
[Org III]

...*él màs cridave, axí com odid avetz...*
[Org III]

...*així com audid avetz per les paraules
del sent evangeli.* [Org III]

...*S[einors], ara podets audir com és Dia-
ble mals...* [Org V]

...*Ara avetz audid com lo Diable tentà
om...* [Org V]

...*qué dix en evangeli qe adés avetz ozid...*
[Org VI]

En aquest darrer exemple, l'adverbi
adés reforça encara més el caràcter oral
del text.

Més enllà, doncs, de la datació
exacta de les *Homilies d'Organyà*, és
evident que es tracta d'un document de
valor gran i múltiple. És un dels primers
escrits íntegrament en llengua catalana.
Es tracta d'una mostra sense precedents
de la tasca de trasllat d'una llengua
romànica, l'occità, a una altra, el cat-
alà. Tot i no poder-se incloure dins les
obres de creació literària o d'alt pensa-
ment, tanmateix pertany a un registre
que, essent de caràcter popular pels
objectius que es proposa, tanmateix no
és gaire lluny del registre formal. Això
no obstant, té exemples il·lustratius del
que havia de ser l'ús col·loquial de la
llengua, ja que es proposa arribar a to-
tes les classes socials i especialment a
les més baixes. Es tracta, en fi, d'un text
que és a cavall de l'oralitat i l'escrip-
tura: és escrit però amb la finalitat de
ser llegit. Un tresor, doncs, des de molts
punts de vista, de la història lingüística
dels territoris de parla catalana. ♦

Façana principal de la col·legiata de Santa Maria d'Organyà, on foren trobades les *Homilies d'Organyà*.

**Article cedit per gentilesa de la
revista «El Banyut» i publicat amb
permís de l'autor.
LES FOTOS SÓN DE R.S.**

NOTA: Per a les citacions, m'he servit de l'edició
d'Amadeu J. Soberanas, Andreu Rossinyol i Ar-
mand Puig, *Homilies d'Organyà*, Editorial Bar-
cino, Barcelona 2001.